

ки від злочинних посягань для громадян та суспільства в цілому. Для виконання такої функції держава повинна здійснювати заходи економічного, політичного, правового, організаційного характеру тощо. Коли ж злочин був вчинений, постає питання застосування до особи, що вчинила злочин, заходів кримінально-правового впливу, отже виникає потреба у застосуванні норм кримінального права. Як слушно зазначає В. А. Лазарева, сам факт вчинення злочину свідчить про те, що держава не виконала свій обов'язок із захисту особистості, отже, вона зобов'язана тепер забезпечити жертвам злочину відшкодування заподіяної їм шкоди, відтворення порушених прав [3, с. 14].

Додамо, що злочин — це діяння суспільно небезпечне, воно завдає шкоди не тільки правам та інтересам окремої особи, але й суспільству в цілому, таким чином, застосування норм кримінального права спрямоване і на захист суспільства від злочинності. Кримінальне право є засобом реалізації державної політики в галузі боротьби із злочинністю, захисту суспільства, держави, фізичних та юридичних осіб від злочинних посягань. А для застосування норм кримінального права держава повинна забезпечити своєчасне та якісне розслідування кожного злочину та розумне і ефективно реагування на кожний випадок порушення кримінально-правових заборон: в необхідних випадках — призначення покарання, в інших — застосування передбачених законодавством альтернативних засобів впливу на злочинну поведінку. Для виконання таких суспільно значущих завдань чинне кримінально-процесуальне законодавство передбачає можливість застосування заходів примусу, обмеження прав та законних інтересів осіб, які залучаються до кримінального судочинства. Застосування таких заходів є необхідним в тих випадках, коли іншим чином неможливо вирішити завдання, які стоять перед кримінальним судочинством. Тому в кримінально-процесуальному законодавстві, в практиці його застосування дуже важливо визначитися із допусти-

мими межами застосування примусу та обмеження прав осіб, які залучаються до кримінального судочинства, знайти розумний баланс між публічними інтересами, які полягають у розкритті злочинів, викритті винних, та приватними інтересами, які полягають у додержанні прав та законних інтересів осіб, які залучаються до кримінального судочинства. Зазначимо також, що в розкритті злочину зацікавлені і особи, які зазнали шкоди від злочину, отже, тут публічні інтереси зазвичай співпадають з приватним інтересом потерпілих. Крім того, обвинувачений теж може бути зацікавленим в тому, щоб його засудили саме за той злочин, який він вчинив, а не за більш тяжкий; отже, і в таких випадках співпадають приватні інтереси обвинуваченого і суспільства.

Тому ми вважаємо, що кримінальне судочинство можна визначити як діяльність, спрямовану на захист прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, суспільства і держави від злочинних посягань шляхом порушення та розслідування кримінальної справи, розгляду її в суді для встановлення факту наявності чи відсутності злочинного діяння, винності або невинуватості певної особи у вчиненні такого діяння і вирішення справи по суті, тобто вирішення питання про застосування норм матеріального кримінального права (призначення винній особі покарання або звільнення її від покарання, а можливо, і звільнення від кримінальної відповідальності, а в разі визнання особи невинуватою — виправдання її). Здійснюється така діяльність з метою захисту публічних і приватних інтересів, і повинна відповідати всім вимогам законодавства, забезпечувати права та законні інтереси всіх осіб, які залучаються до кримінального процесу.

Обслуговуюча роль кримінально-процесуального права, спрямованість його на створення найбільш раціонального порядку проведення діяльності, яка б забезпечила правильне, ефективно застосування норм кримінального права, очевидна. На жаль, в деяких випадках кримінально-процесуальне регулювання

може бути визнане недосконалим, таким, що не забезпечує належне застосування норм кримінального права. Наприклад, в ст. 417 КПК зазначено, що особливий порядок провадження (який не передбачає притягнення особи як обвинуваченого, потребує завершення досудового слідства не складанням обвинувального висновку, а постановою про направлення справи в суд для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру) повинен застосовуватись і в разі провадження щодо осіб, визнаних обмежено осудними. Але ст. 20 КК визначає обмежено осудну особу як суб'єкта злочину, зазначаючи, що «підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною... визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру». Виходячи з того, що питання про осіб, які підлягають кримінальній відповідальності, вирішується саме матеріальним кримінальним правом, слід вважати, що провадження в кримінальних справах щодо обмежено осудних осіб повинно здійснюватись в загальному порядку, а з огляду на те, що названі особи можуть вважатись такими, які через психічні вади неспроможні самостійно реалізувати право на захист, їм необхідно обов'язково призначати захисника (п. 2 ч. 1 ст. 45 КПК).

Зауважимо, що досить привабливі ідеї відновлювального правосуддя, пошуки альтернативних практик вирішення правових конфліктів, викликаних так званою «кризою покарання», [1, с. 516–542; 2] теж повинні знайти своє відображення саме в матеріальному кримінальному праві. До речі, певні кроки в цьому напрямку кримінальне законодавство вже зробило, передбачивши нові в порівнянні з КК 1960 року підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності. Для реалізації таких ідей кримінально-процесуальне законодавство повинно передбачити відповідний порядок застосування норм матеріального права.

На наш погляд, вирішуючи питання вдосконалення кримінально-процесуального законодавства, необхідно виходити з того, щоб забезпечити розумне збалансування публічних та приватних інтересів в кримінальному судочинстві, а в тих випадках, коли таке виявиться неможливим, обґрунтовано надати перевагу публічним чи приватним інтересам. Саме такий підхід, на наш погляд, можливо використовувати для оцінки певних інститутів кримінально-процесуального права, визначення напрямів їх вдосконалення.

Прикладом такого збалансованого врахування публічних та приватних інтересів можуть слугувати ч. 3 ст. 264, ч. 4 ст. 277 КПК, в яких передбачено, що в тих випадках, коли прокурор відмовляється від обвинувачення, або змінює обвинувачення в бік пом'якшення (тобто ставить питання про застосування кримінального закону, який передбачає відповідальність за менш тяжкий злочин, або про зменшення об'єму обвинувачення), суд роз'яснює потерпілому його право відповідно — вимагати продовження розгляду справи і підтримувати обвинувачення або підтримувати обвинувачення в попередньому обсязі. Таке регулювання з даного питання деякі автори вважають недоцільним. Так, І. Л. Петрухін, посилаючись на те, що потерпілий є субсидіарним обвинувачем, вважає, що в тих випадках, коли прокурор відмовляється від обвинувачення, то за відсутності державного, основного обвинувачення не може бути і субсидіарного. Далі він наводить такі доводи, з якими також не можна погодитись. Автор вважає, що прокурор відмовляється від обвинувачення у виняткових випадках, коли він як юрист вбачає, що обвинувачення не підтверджено доказами або в діях підсудного відсутній склад злочину. Потерпілий — людина зазвичай неосвічена в правових питаннях, після відмови прокурора він продовжує кримінальне переслідування виключно із помсти [10, с. 301].

На наш погляд, забезпечення потерпілому та його представникові можливості підтримувати обвинувачення після

відмови прокурора від обвинувачення, забезпечує особі, яка вважає себе постраждалою від злочину, доступ до правосуддя і являє, як ми вже зазначали, позитивний приклад погодження публічних та приватних інтересів в кримінальному судочинстві.

З позиції забезпечення в кримінальному судочинстві публічних та приватних інтересів повинні, на наш погляд, вирішуватись і принципові питання, скажімо, щодо становища суду в стадії судового розгляду, тобто чи повинен суд бути тільки арбітром в суперечках між сторонами обвинувачення та захисту, вирішуючи, яка сторона перемогла, чи на нього буде покладатися обов'язок повно і всебічно з'ясувати фактичні обставини справи, чи буде активність суду перешкоджати реалізації принципу змагальності в стадії судового розгляду. Як пише Ю. К. Орлов, на перший погляд може здаватися досить привабливою така модель: дві абсолютно рівноправні сторони змагаються між собою, а суд — неупереджений арбітр, вирішує їх суперечку. Однак, така побудова кримінального процесу навряд чи буде сприйнятливою в умовах російської дійсності. Усунення суду з числа суб'єктів доказування істотно зменшить можливість встановлення істини в справі і зменшить гарантії її досягнення. Дуже ризиковано ставити правосуддя в залежність від компетентності тільки обвинувача та захисника, професійна кваліфікація яких досить часто не на належному рівні [8, с. 18–19].

Автор посилається на особливості російської дійсності, але ми вважаємо, що сказане стосується і України. Зауважимо ще, що досить велика кількість кримінальних справ розглядається в суді без участі захисника. В такому випадку пасивний, не зацікавлений у встановленні фактичних обставин справи суд навряд чи забезпечить захист в кримінальному судочинстві приватних інтересів, в першу чергу постраждають інтереси захисту підсудного, який «змагатиметься» з прокурором. Мабуть, не треба доводити, що таке змагання не буде змаганням рівних сторін. Ми по-

діляємо думку про те, що змагальність сторін не виключає активності й ініціативи суду щодо збирання доказів, необхідних для встановлення фактичних обставин справи, тільки за таких умов суд зможе ухвалити законний та обґрунтований вирок або інше рішення в справі [5, с. 7].

Запропонований підхід до оцінки окремих інститутів кримінально-процесуального права — з позиції збалансування публічних та приватних інтересів можна застосувати і при вирішенні питання, яке викликає багато суперечок — питання про збереження (або скасування) інституту направлення справ на додаткове розслідування. Деякі автори вбачають в нормах інституту повернення справи судом на додаткове розслідування порушення принципу змагальності, оскільки стороні обвинувачення необґрунтовано надаються додаткові права, яких позбавлена сторона захисту, даний інститут покладає на суд обов'язок надавати допомогу стороні обвинувачення [9, с. 135]. Важко уявити ситуацію, за якої обвинувачений чи його представник або захисник просили б суд повернути справу на додаткове розслідування для встановлення якихось обставин чи ліквідації процесуальних порушень закону, пише В. Т. Маляренко [6, с. 176].

Навряд чи можна погодитись з таким висловлюваннями. Справа в тому, що більшість кримінальних справ на додаткове розслідування суд направляє саме за клопотанням захисників. В таких випадках звинуватити суд в тому, що він діє на стороні обвинувачення, було б несправедливо. Клопотання захисників обґрунтовуються необхідністю більш докладної перевірки заперечень підсудного, доцільністю об'єднання в одному провадженні справи, яка надійшла до суду, з іншою, що є в провадженні органів досудового слідства щодо того ж обвинуваченого тощо. В деяких випадках з клопотанням про направлення справи на додаткове розслідування звертається потерпілий (його представник), які вважають, що дії обвинуваченого кваліфіковано неправильно, на їх думку, об-

винувачений вчинив більш тяжкий злочин. Отже, в таких випадках рішення суду про направлення справи на додаткове розслідування спрямоване буде на захист інтересів обвинуваченого чи потерпілого і не протирічить публічному інтересу. Ще одне заперечення проти збереження інституту повернення справ на додаткове розслідування полягає в тому, що в зв'язку з поверненням справи на додаткове розслідування порушується право на розгляд справи в розумні строки, повернення справи на додаткове розслідування інколи використовується для того, щоб «посягти сумнів у допустимості окремих доказів та їх достатності, віддалити вирішення справи і таким чином пом'якшити сприйняття гостроти та небезпечності вчиненого як в суспільстві, так і судом, а за рахунок цього розраховувати на більш м'яке покарання або уникнення відповідальності взагалі» [6, с. 177]. Такі доводи теж не викликають бажання з ними погодитись. Право на розгляд справи в розумні строки, передбачене ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, стосується саме обвинуваченого. Як вбачається з наведеної думки, йдеться про те, що саме підсудний використовує направлення справи на додаткове розслідування для того, щоб «посягти сумніви у допустимості доказів, віддалити вирішення справи». Отже, чи можна в такому випадку вести мову про порушення прав підсудного? Що стосується строків провадження в кримінальних справах, то вони, дійсно, порушуються, справи розглядаються роками, і досить часто це пов'язано не з направленням справи на додаткове розслідування.

Можливо, інститут повернення справ на додаткове розслідування потребує якихось змін, можливо, й повного скасування, але вирішуючи його долю, законодавець повинен буде вирішити певні питання, беручи до уваги необхідність забезпечити публічні та приватні інтереси в кримінальному судочинстві, забезпечити можливість ефективного використання норм кримінального права:

Питання перше. Які рішення ухвалюватимуть суди, коли дійдуть висновку, що достатніх доказів, які б дозволили правильно встановити фактичні обставини, в справі не вистачає, направити справу на додаткове розслідування неможливо, винесення виправдувального вироку буде сприйматися прокурором з образою, може негативно впливати на його кар'єру. До того ж підсудний неодноразово судимий, не викликає довіри. До речі, треба врахувати, що на рішення впливатимуть і неформальні стосунки прокурора та судді. Чи завжди суддя буде досить принциповим?

Яким чином зможе захистити свої права потерпілий, якщо суд, посилаючись на недостатність доказів, виправдає підсудного, а сам факт вчинення злочину не викликає сумніву, потерпілому заподіяно суттєву шкоду? Чи буде у слідчого чи прокурора право знову порушити справу з метою проведення нового розслідування і забезпечення прав потерпілого, а якщо вони дійдуть висновку на підставі нових доказів, що злочин вчинив саме виправданий, то можна буде притягти його до відповідальності?

Питання друге. Що повинен буде зробити суд, якщо встановить, що на судовому слідстві були допущені істотні порушення кримінально-процесуального законодавства, наприклад, було порушено право обвинуваченого на захист, в справі не брав участь захисник, хоча його участь була обов'язковою. Як можна буде поновити права обвинуваченого? Якщо вважати, що докази, одержані з таким порушенням, слід визнати недопустимими, то постане питання про виправдання підсудного. Чи можна гарантувати, що подібні порушення не будуть допускатися навмисно (в окремих випадках)?

Питання третє. Що повинен буде вдіяти суд, коли в судовому розгляді дійде висновку, що рішення, з яким надійшла справа до суду, є незаконним, наприклад, прокурор направив справу з постановою про її закриття в зв'язку з дійовим каяттям, а в судовому засіданні підсудний заявив, що він не вважає себе винним і заперечує проти закрит-

тя справи? Що робити суду, коли, розглядаючи справу про застосування примусових заходів медичного характеру, суд не погодиться з висновком експерту, вважатиме, що особа вчинила злочин в стані осудності або обмеженої осудності і підлягає кримінальній відповідальності?

Ми не пропонуємо конкретних рішень тих проблем, про які йдеться, наша мета — звернути увагу на необхідність застосувати певний орієнтир, критерій для вирішення деяких проблем кримінального судочинства. Таким орієнтиром, на наш погляд, може бути необхідність забезпечення та погодження публічних та приватних інтересів.

Ключові слова: публічні та приватні інтереси, направлення справи на додаткове розслідування.

Розглянуто деякі інститути кримінально-процесуального права (зокрема, направлення справи на додаткове розслідування) з точки зору забезпечення ними балансу публічних та приватних інтересів в кримінальному судочинстві.

Рассмотрены некоторые институты уголовно-процессуального права (в частности, направление дела на дополнительное расследование) с точки зрения обеспечения баланса публичных и частных интересов в уголовном судопроизводстве.

Examined some of the institutions of criminal procedural law (in particular, the direction of the case for fur-

ther investigation) in terms of balance between public and private interests in criminal proceedings.

Література

1. Абросимова Е. В. Восстановительное правосудие // Судебная власть / Под ред. И. Л. Петрухина. — М.: Проспект, 2003.
2. Головкин Л. В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве / Головкин Л. В. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2002.
3. Лазарева В. А. Доказывание в уголовном процессе. Учебно-практическое пособие / Лазарева В. А. — 2-е издание, перераб. и доп. — М.: Юрайт, 2010.
4. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права / Лукьянова Е. Г. — М.: НОР-МА, 2003.
5. Маляренко В. Т. Про змагальність сторін у кримінальному судочинстві та функціональне становище суду (окремі аспекти) / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. — № 6. — 2002.
6. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів / Маляренко В. Т. — К.: Юрінком Інтер, 2005.
7. Муравин А. Б. Уголовный процесс / Муравин А. Б. — Х.: Одиссей, 2000.
8. Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе / Орлов Ю. К. — М.: Проспект, 2000.
9. Рябцева Е. В. Судебная деятельность в уголовном процессе России / Рябцева Е. В. — Ростов-на Дону: Феникс, 2006.
10. Судебная власть / Под ред. И. Л. Петрухина. — М.: Проспект, 2003.
11. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України / Удалова Л. Д. — К.: Кондор, 2005.